

Uwagi o katalogu zachodnioeuropejskich rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie¹

Inwentaryzacja lub, w najlepszym wypadku, katalogowanie ogromnych kolekcji rękopisów średniowiecznych i nowożytnych rozproszonych po wielu bibliotekach europejskich i pozaeuropejskich to jedna z najbardziej palących potrzeb dokumentacyjnych i jeden z najbardziej pożądaných kierunków naukowej aktywności w humanistyce. To *conditio sine qua non*, bez którego poznanie wielkiego dziedzictwa piśmienniczego Europy, nawet tylko w zakresie kwantytatywnym, jest niemożliwe.

Stan prac katalogowych średniowiecznych rękopisów najważniejszych bibliotek zachodniej Europy charakteryzuje się od wielu lat dużą dynamiką, co dotyczy także projektów digitalizacyjnych umieszczanych w internetowych bazach danych. Na tym tle stan inwentaryzacji rękopisów średniowiecznych w Europie Środkowo-Wschodniej jest zanedbany i mocno opóźniony. W krajach tej części Starego Kontynentu wyróżnić można, co najwyżej, prace podejmowane ostatnio w Czechach i na Węgrzech (zob. www.manuscriptorium.com/cs). W Polsce wielkie nadzieje wiąże się z podjętym programem Manuscripta.pl, dostępnym już w Internecie w wersji roboczej (<manuscripta.pl>) oraz kontynuacją tradycyjnych wydawnictw katalogowych, w większości dalekich jednak od ukończenia², lub opracowań zbiorów rękopiśmiennych dawnych bibliotek kościelnych³.

Dużym problemem jest brak informacji o zbiorach średniowiecznych i nowożytnych rękopisów łacińskich oraz rękopisów w językach wernakularnych przechowywanych w bibliotekach Rosji lub szerzej – wschodniej Europy. Złożyło się na to wiele przyczyn, z których najważniejsza to uwarunkowania polityczne, począwszy od XIX w. po II wojnę światową, i rozproszenie wielu kolekcji rękopiśmiennych. Wywędrowały one różnymi drogami do bibliotek dawnego Imperium Rosyjskiego lub później – byłego ZSRR, a dziś przechowywane są w bibliotekach państw powstałych po jego rozpadzie: na Białorusi, Ukrainie, w krajach bałtyckich i przede wszystkim w samej Rosji. Wiele rękopisów średniowiecznych zostało w trakcie II wojny światowej bezpowrotnie straconych. Dla polskich badaczy najbardziej bolesna okazała się strata spalonej w trakcie Powstania

¹ D. Barow-Vassilevitch, M.-L. Heckmann, *Abendländische Handschriften des Mittelalters und der frühen Neuzeit in den Beständen der Russischen Staatsbibliothek (Moskau)*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2016, ss. VII + 432.

² *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 1–11, Kraków 1980–2016; *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. J. Kaliszuk, S. Szyller, Warszawa 2012; *Inwentarz rękopisów Archiwum Kapituły Kolegiackiej i Katedralnej w Sandomierzu XIII–XX wieku*, oprac. F. Kiryk, Sandomierz 2010; W. Mrozowicz, *Mittelalterliche Handschriften oberschlesischer Autoren in der Universitätsbibliothek Breslau/Wrocław*, Archivreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, t. 5, Heidelberg 2000; *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6055–6124 comprehendens (Codices Milichiani, vol. 1)*, oprac. S. Kądzielski, W. Mrozowicz, współpr. J. Gromadzki, J. Przytułski, H. Strzelecka-Ascher, Wratislaviae 1998; *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6125–6181 comprehendens (Codices Milichiani, vol. 2)*, oprac. S. Kądzielski, J. Przytułski, współpr. W. Mrozowicz, H. Strzelecka-Ascher, Wratislaviae 2004; M. Czyżak, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 2016.

³ W. Mrozowicz, *Książka i biblioteka benedyktyńska w społeczeństwie Polski średniowiecznej i nowożytnej. Przykład Małopolski*, w: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 8–11 V 1996 przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Opera ad Historiam Monasticam Spectantia, ser. 1, t. 2, Opole–Wrocław 1996, s. 223–232; M. Kowalczyk, *Biblioteka w kościele parafialnym w Książkach Wielkich*, „Studia Mediewistyczne”, 33, 1998, s. 201–211; K. Grodziska, *Zespół rękopisów średniowiecznych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, w: *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*, red. K. Ożóg, S. Szczur, Kraków 2000, s. 395–411; I. Pietrzakiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003, s. 95–98, 112–115; też, *Biblioteki mendikantów krakowskich w okresie średniowiecza – stan i perspektywy badań*, w: *Mendiycanci w średniowiecznym Krakowie*, red. K. Ożóg, T. Gałuszka, A. Zajchowska, Kraków 2008, s. 133–148; W. Kwiatkowska, *Średniowieczna biblioteka klasztoru franciszkanów w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 1, 2000, s. 20–22; K. Nierzwicki, *Biblioteki kartuzkiej kaszubskiej oraz jej konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gidlach, Pelplin 2001*; P. Skalski, *Biblioteka klasztoru Paulinów w Krakowie na Skalce do połowy XIX wieku*, „Studia Claromontana” 23, 2005, s. 273–564; P. Kardys, *Biblioteka przy kościele kolegiackim w Kurzelowie w okresie staropolskim*, „Roczniki Humanistyczne”, 53, 2005, z. 2, s. 33–45; też, *Przyczynki do dziejów księgozbioru kolegiaty kieleckiej w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 61–67, 2006–2007, s. 17–44; też, *Księgozbiory kościołów w dekanatach Bodzentyn i Kunów w latach 1738–1739 w świetle zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, ABMK, 92, 2009, s. 129–139; F. Wolnik, *Służba Boża w rudzkiej opactwie cystersów*, Opole 2006, s. 11–33; J.M. Marszalska, *Biblioteka opactwa Cystersów w Szczyrzcycu do końca XIX stulecia. Dziedzictwo wieków*, Tarnów 2007; J. Kaliszuk, *Rękopisy średniowieczne kolegiaty wiślickiej w świetle inwentarzy*, ABMK, 87, 2007, s. 83–106; W. Zega, *Rękopisy średniowieczne z klasztoru augustianów eremitów na krakowskim Kazimierzu*, w: *Mendiycanci w średniowiecznym Krakowie*, s. 161–180; W. Graczyk, J.M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010, s. 79–155; M. Broda, *Biblioteka klasztoru cystersów w Henrykowie do końca XV wieku*, Kraków 2014.

Warszawskiego w 1944 r. prawie całej kolekcji rękopisów ze zbiorów przedwojennych Biblioteki Narodowej w Warszawie. Niedawno ta nieistniejąca kolekcja została opracowana w monumentalnej pracy Jerzego Kaliszuka⁴.

Mimo wyraźnego postępu w rozpoznaniu rękopisów ze zbiorów pozostających na Wschodzie, zwłaszcza w przypadku projektów inicjowanych w Polsce i w Niemczech⁵, potrzeby są nadal ogromne. Z tym większą satysfakcją należy przyjąć omawianą publikację renomowanej i zasłużonej w wydawaniu katalogów rękopisów niemieckiej oficyny wydawniczej Harrassowitz. Publikacja ta dotyczy średniowiecznych rękopisów, przede wszystkim łacińskich, głównie niemieckiej proveniencji, przechowywanych w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej (RSB) w Moskwie. Wydawnictwo to, jak zaznaczyli sami autorzy, jest owocem pionierskiej współpracy niemiecko-rosyjskiej („Ergebnis eines zum ersten Mal in der Wissenschaftsgeschichte durchgeführten deutsch-russischen Handschriftenerschließungsprojekts”, s. V), zainicjowanej przez Hansa-Jochena Schiewera jeszcze w połowie lat 90. XX w.⁶

Obok zasadniczej części opisowej poszczególnych zespołów (fondów, dalej: f.) (s. 51–343), katalog poprzedza przedmowa i wstęp (s. V–VIII; 1–3), obszerny przegląd 23 zespołów i ich historii (s. 5–13), charakterystyka treści (s. 15–38) oraz spis skrótów (s. 39–50). Na końcu autorzy zamieścili dwa dodatki (s. 345–364) z inwentarzem (Nachtrag 1) kolejnych 76 zespołów z podstawowym opisem oraz inwentarzem (Nachtrag 2) 47 rękopisów przechowywanych w Dziale Zbiorów Rzadkich Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie (Rara-Abteilung RSB), dawniej w zbiorach Sachsische Bibliographische Sammlung, Deutsches Buch- und Schriftmuseum Leipzig. Całość kończy konkordancja sygnatur (s. 365–369), rejestr incipitów (s. 370–394), wykaz repertoriów (s. 395–400) oraz kompleksowy indeks osobowy, miejscowy i rzeczowy (s. 401–432).

Katalog zawiera opisy 175 rękopisów przechowywanych dziś w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie (do 1992 r. Państwowej Biblioteki ZSRR im. W.I. Lenina), drugiej pod względem ilości przechowywanych tytułów (43 mln) biblioteki na świecie po Library of Congress w Waszyngtonie. Początkowo Dział Rękopisów założonego w 1862 r. Muzeum Rumiancewa liczył 810 jednostek, z czego 293 rękopisów w językach obcych. Rękopisy pochodzą w większości z dawnej prywatnej kolekcji księcia Nikołaja Piotrowicza Rumiancewa, żyjącego w latach 1754–1826 rosyjskiego dyplomaty, ministra i kanclerza, który był znanym bibliofilem i właścicielem założonego w 1831 r. muzeum wraz z biblioteką w Petersburgu. Biblioteka i muzeum zostały w 1861 r. przeniesione do Moskwy i tam ponownie udostępnione pod szyldem powołanego do życia Moskiewskiego Publicznego Muzeum im. Rumiancewa (Moskauer Öffentliche und Rumjancev-Museum). Do jego kolekcji dołączono następnie zbiory pochodzące z Uniwersytetu Moskiewskiego. Po trudnych latach rewolucji i nacjonalizacji Muzeum im. Rumiancewa oraz wydzielenia z niego zbiorów innych niż biblioteczne, które przekazano do różnych innych muzeów moskiewskich, rękopisy pozostały na miejscu w ramach powstałej Państwowej Biblioteki ZSRR im. W.I. Lenina. W 1957/1958 r. zbiór został uszczuplony na skutek akcji rewindykacyjnej do Polski i byłej NRD. Dziś liczy 650 tys. rękopisów.

Opublikowany katalog obejmuje 175 jednostek rękopiśmiennych pochodzących z 22 zespołów o nr.: 68, 96, 183, 182.II, 199, 201, 205, 218, 219, 256, 270, 310, 379, 416, 439, 479, 492, 722, 743, 755, 818, 837. Wymienione zespoły w większości wywodzą się z dawnego zbioru Muzeum i Biblioteki Rumiancewa oraz z wielu innych instytucji, a mianowicie: Biblioteki Sztabu Generalnego w Petersburgu, f. 68 (Sammlung des Generalstabs), Zbioru zagranicznych autografów, f. 183.II (Sammlung der ausländischen Autographen), Zbioru Towarzystwa Rosyjskiej i Starożytnej Historii Rosji przy Uniwersytecie Moskiewskim, f. 205 (Sammlung der Gessellschaft für russische Geschichte und Altertümer), Działu Rękopisów. Zbioru pojedynczych nabytków z lat 1948–1975, f. 218 (Handschriftenabteilung. Sammlung der Einzelerwerbungen 1948–1975) oraz Zbioru Władimira Gierasimowicza Szyszłowa, część f. 218 (Sammlung von Vladimir Gerasimovič Šyšlov), Kolekcji Emmanuela Filippowicza Cipelzona, f. 416 (Kollektion von Emmanuil Filippovič Cipel'zon), Kolekcji Wasilija Aleksiejewicza Desnickiego, f. 439 (Kollektion von Vasilij Aleksievič Desnickij), Zbioru pojedynczych nabytków książek rękopiśmiennych, f. 722 (Sammlung der Einzelerwerbungen an handschriftlichen Büchern), Kolekcji archiwaliów i odpisów, f. 743 (Kollektion der Archivalien und Abschriften), Zbioru Aleksieja Iwanowicza Markuszewicza, f. 755 (Sammlung von Aleksej Ivanovič Markuševič), Kolekcji Aleksieja Iwanowicza Szpagina, f. 818 (Kollektion von Aleksej Ivanovič Špagin), Kolekcji dokumentów pozyskanych przez Irinę Władimirowną Szeremietiewą, f. 837 (Dokumentenkollektion des 16.–20. Jhs., erworben von Irina Vladimirovna Šeremeteva) oraz zbioru bez numeru, wymienionego w wykazie archiwaliów, zasobu pozyskanego jako zdobycz wojenna, cz. 1 (Verzeichnis der Archivalien, kriegsbedingt verlagerte Güter, Teil 1).

W wymienionych zespołach znajdują się zatem rękopisy zachodnioeuropejskie, które znalazły się w zbiorach RSB w ciągu ostatnich ponad 200 lat i pochodzą przede wszystkim z kolekcji dawnego Muzeum i Biblioteki Rumiancewa oraz późniejszych nabytków Państwowej Biblioteki ZSRR im. W.I. Lenina. Do Rosji dotarły one różnymi drogami jako nabytki z rąk prywatnych rosyjskich kolekcjonerów, arystokratów, uczonych, bibliofilów, antykwariuszy, podróżników i wydawców, takich jak m.in. rodzina carska Romanowów (492), książę Piotr Michajłowicz Wołkoński (zm. 1852), hrabia Piotr Kornilowicz Liprandi (zm. 1880), szef Zbioru Sztabu Generalnego (Sammlung des Generalstabs) i założyciel tamtejszej biblioteki, książę Aleksandr Jakow-

⁴ J. Kaliszuk, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1–3, Wrocław 2016.

⁵ Za przełomowe należy uznać rosyjskie katalogi rękopisów z Petersburga przygotowane we współpracy z Biblioteką Narodową w Warszawie: *Каталог собрания латинских рукописей: право, философия, наука, литература и искусство / Catalogus codicum manuscriptorum latinorum, qui in Bibliotheca Publica Petropolitana asservantur: Jurisprudentia, Philosophia, Scientia, Monumenta litterarum / Рос. нац. Б-ка*, red. О.Н. Блескина, С.А. Давыдова, С.-Петербург 2011; *Inwentarz rękopisów Biblioteki Załuskich w Cesarskiej Bibliotece Publicznej*, oprac. О.Н. Блескина, N.A. Elagina, współopr. K. Kossarzecki, S. Szyller, Warszawa 2013; Л.И. Киселева, *Латинские рукописи XIII века (Описание рукописей Российской национальной библиотеки)*, С.-Петербург 2005; Л.И. Киселева, *Латинскиерукописи XIV века (Описание рукописей Российской национальной библиотеки)*, С.-Петербург 2012.

⁶ D. Barow-Vassilevitch, M.-L. Heckmann, *Abendländische Handschriften*, s. V. Za wskazanie publikacji katalogu dziękuję dr. Przemysławowi Nowakowi.

lewicz Łobanow-Rostowski, profesor geometrii z Petersburga Nikołaj Pawłowicz Durow, petersburski kolekcjoner Aleksandr Iwanowicz Sułakadzew (1830), antykwariusze Szapkin oraz Cipelzon, wydawca i podróżnik Fiodor Wasiliewicz Karzawin (zm. 1812), duchowny Wspólnoty Starowierców przy cmentarzu Rogożskoe (Рогожское кладбище) w Moskwie (Gemeinde der Altgläubigen am Rogożskoe-Friedhof) Piotr Nikołajewicz Nikiforow, oficer w wojnie napoleońskiej, a później m.in. minister edukacji, pisarz, filolog i orientalista Awraam Sergejewicz Norow, dyrektor Akademii Nauk i Polityki hrabia Władimir Grigorjewicz Orłow (zm. 1831), prawnik, archeolog i zbieracz sztuki kościelnej Piotr Iwanowicz Sewastianow (zm. 1867), zbieracz i bibliotekarz Towarzystwa Rosyjskiej i Starożytnej Historii Rosji przy Uniwersytecie Moskiewskim (Gesellschaft für russische Geschichte und Altertümer) Wukol Michajłowicz Undolski, historyk muzyki Dmitrij Wasiliewicz Razumowski (zm. 1889), bolszewicki profesor literatury Wasilij Aleksiejewicz Desnicki (zm. 1959), poeta i oficer wojny napoleońskiej, dekabrysta i syberyjski zesłaniec Wasilij Lwowicz Dawydow (zm. 1855), profesor matematyki i bibliofil Aleksiej Iwanowicz Markuszewicz (zm. 1979), żona Wasilija Pawłowicza Szeremietiewa, znanego malarza, Irina Władimirowna Szeremietiewa (zm. 1994). Inne kolekcje to zdobycze wojenne z lat 1945–1946, głównie z terytoriów niemieckich (również znajdujących się w dzisiejszych granicach Polski) zajętych przez Armię Czerwoną, np. Zbiór Władimira Gierasimowicza Szyszłowa, f. 218 (Sammlung von Vladimir Gerasimovič Šyšlov), który pochodzi z miejskich bibliotek Hamburga, Lubeki, Bremy, a także z archiwum w Halberstadt oraz cz. 1 zbioru bez numeru (Bestand ohne Fondsnummer. Teil I), pochodząca z różnych bibliotek z Berlina oraz z Sächsischen Landesbibliothek w Dreźnie. Część 2 tego zbioru stanowi pozyskana w czasie ostatniej wojny kolekcja 200 rękopisów muzycznych. Pochodzenie części zbiorów nie zostało rozstrzygnięte, dotyczy to np. f. 755, pozyskanego przez Aleksieja I. Markuszewicza nielegalną drogą z Centralnego Archiwum Państwowego Akt Dawnych w Moskwie (Zentralen Staatsarchiv der alten Akten).

Większość rękopisów jest proveniencji niemieckiej, ponadto francuskiej, włoskiej, polskiej, austriackiej, holenderskiej i flandryjskiej, pochodzą z XII–XIX w. Najstarszy rękopis to *Libellus Willigisi* z XII w. (1142/1153 r.), proveniencji moguncyjskiej (f. 183, nr 368). Do katalogu włączono także nieliczne odpisy rękopisów sporządzone w XIX w.

Katalog przedstawia gruntowne opisy 175 rękopisów w kolejności numerycznej sygnatur, według sprawdzonych standardów Deutsche Forschungsgemeinschaft, w powtarzalnym schemacie: dane fizyczne rękopisu (rodzaj materiału pisarskiego, liczba i rozmiar kart, proveniencja, datacja), stan zachowania, rodzaj pisma, okładka, noty proveniencyjne, literatura inwentarzowa i katalogowa, zawartość rękopisów z folio, atrybucją oraz incipitem i explicitem poszczególnych dzieł, a także dotychczasowymi edycjami starodrukowymi i krytycznymi. W tym standardzie pomija się zwykle (poza nielicznymi wyjątkami) bardziej szczegółowe dane kodykologiczne, np. składki, kustosze i przede wszystkim filigrany, co oczywiście wpływa na poziom rozpoznania źródłowego, szczególnie w przypadku datowania na podstawie znaków wodnych. Jest to szczególnie istotne w przypadku rękopisów o niejasnej proveniencji, niepełnych lub zdefektowanych (część skatalogowanych rękopisów to destrukty, fragmenty jedno- lub kilkustronicowe), których, z powodu skomplikowanych dróg obiegu dużej części manuskryptów, w omawianym zbiorze moskiewskim nie brakuje. Pewnym mankamentem katalogu jest brak nazw wymienianych rosyjskich instytucji w oryginalnym brzmieniu w cyrylicy, co można było zachować alternatywnie, np. w nawiasie lub umieścić w jednym z aneksów w formie konkordancji. Ułatwiłoby to z pewnością korzystanie z katalogu, szczególnie w trakcie kwerend na miejscu w Rosji. Mimo wszystko badacze dziedzictwa piśmienniczego starszych epok znajdą w nim podstawowe informacje źródłowe o manuskryptach dotychczas nieznanymi, uważanych za zaginione lub od lat niedostępnych dla uczonych zachodnich.

Zbiór zawiera m.in. znane dzieła autorów średniowiecznych, rozrzucone po wielu bibliotekach europejskich, przede wszystkim o treściach teologicznych lub pastoralnych, z przewagą modlitewników (w liczbie 32). Ponadto znajdziemy w katalogu znane podręczniki spowiednicze: Rajmunda z Pennaforte *Summa de poenitentia* i *Summa de matrimonio* (f. 68, nr 435), Henryka z Friemar *Stella clericorum* (f. 68, nr 444), Jana z La Rochelle (de Rupella) *Summa de vitiis* (f. 183, nr 1928), Burcharda Anerbe de Argentina *Summa de poenitentia seu de casibus conscientiae* (f. 201, nr 34), Henryka z Hesji Młodszego *Tractatus de confessione* (f. 183, nr 1593) oraz zbiory tekstów pastoralnych (penitencjalnych): *Komentarz do siedmiu grzechów głównych* Pawła Wann, w rękopisie proveniencji z Kilb (f. 183, nr 1626), Tomasza à Kempis *De imitatione Christi* (f. 201, nr 35) oraz *Spiegel der Tugenden* z XV w. (f. 755, nr 71). Licznie reprezentowane są kolekcje kaznodziejskie, np. Jakuba z Voragine *Sermones de tempore* (f. 183, nr 1593, nr 1595), anonimowe *Sermones Quadragesimales* i *Sermones dominicales* z XV w. (f. 183, nr 3250) lub *Sermones* z f. 201, nr 32 i 183 oraz nr 1952 z kazaniem i pismami ascetycznymi, m.in. Bernarda z Clairvaux, Bonawentury, Grzegorza Wielkiego i Mikołaja Gorrana, ponadto podobne kolekcje *sermones* z f.: 183, nr 3250; 201, nr 32; 218, nr 1241 (wraz z wybranymi pismami Tomasza z Akwinu), 218, nr 1242 (wraz z pismami wybranymi Jana Gersona, Henryka z Friemar, Marquarda z Lindau) oraz 218, nr 1243 ze zbiorem *Sermones Augustyna Aureliusza* i Pseudo Augustyna, a także specjalne kodeksy do użytku kaznodziei, m.in. znany podręcznik Humberta z Romans *De eruditione praedicatorum* i *Sermones* Cezarego z Arles (f. 183, nr 1931). Godna uwagi jest także używana przez kaznodziejów bardzo znana encyklopedia średniowieczna Bartłomieja Anglika *Liber de proprietatibus rerum* (183, nr 923) oraz traktaty Jakuba z Paradyża *De cogitationibus et eorum qualitate*, Mikołaja z Dinkelsbühl *De preparatione ad missam*, ponadto pisma Jana Gersona i Hugona od św. Wiktora (f. 183, nr 281). Wśród kolekcji rękopisów nie mogło zabraknąć egzemplarzy Biblii i komentarzy biblijnych, licznych pism liturgicznych (antyfonarze, mszały, brewiarze, komentarze mszalne, psalterze, lekcjonarze, graduale), dzieł Ojców Kościoła (np. Augustyna *De civitate Dei*, f. 183, nr 984, i Orygenes), dzieł hagiograficznych (np. Domenica Cavalcy *Vita dei Santi Padri*, f. 68, nr 436; Jana z Hildesheimu *Gesta et translationes trium regum*, f. 183, nr 1629; *Libellus decem milium martyrum*, f. 183, nr 1930; *Vitae et passiones sanctorum*, f. 218, nr 964). Odrębną grupę stanowią konstytucje i statuty zakonne i katedralne (*Aufschwörbuch des Augsburger Domkapitels*, f. 183, nr 903; *Constitutiones*

Caelestinorum, f. 183, nr 904; *Statuten des Michael-Ordens*, f. 183, nr 1034; *Benedikterregeln*, f. 218, nr 957; *Regel und Statuten der Gebetsbruderschaft La Concezione della Immacolata VM aus Orzinuovi*, f. 755, nr 72), pisma astronomiczne i geograficzne (Giordano Bruno, Jan Kepler, Abu-masar Gafar Ibn-Muhammad, Klaudiusz Ptolemeusz), zbiory pieśni liturgicznych (*Liber Hymnarius OFM*, f. 183, nr 1989; *Cantatorium*, f. 218, nr 968) oraz dzieła prawnicze (*Stadtrecht von Riga*, f. 183, nr 849; *Zunfibuoh der Stadt Basel*, f. 183, nr 1709; Albert z Bardewik *Lübisches Recht*, f. 218, nr 953.1-2 oraz 954; *Hamburger Stadtbuch*, f. 218, nr 960) i wreszcie kroniki.

Wśród tych ostatnich zwraca uwagę kilka pierwszy rękopisów z XVI–XVII w. (f. 68, nr.: 338, 341, 342, 343.1, 344) zawierających kroniki gdańskie (np. Petera Brambecka *Danziger Chronik vom Bunde. Geschichte von Wegeneines Bundes*, f. 68, nr 338) oraz zakonu krzyżackiego (Leo, Adrian, Faustin von Waiblingen, *Chronik des Deutschen Ordens*, f. 68, nr 354) lub kroniki pruskie (Ps.-Bartholomäus Wartzmann *Chronica des Landes Bruthenia*, f. 68, nr 339), podobnie Valentina von Eickstedt *Annales Pomeraniae* (f. 68, nr 348; f. 218, nr 962), które zainteresują szczególnie badaczy niemieckich i polskich. Ci ostatni zwrócą zapewne uwagę na kilka poloników, np. rękopis astronomiczny proveniencji krakowskiej z 1422 r., zawierający m.in. *Tabulae aureae motuum corporum caelestium* Piotra Gaszowca (f. 68, nr 450), spisany przez Jana z Ludziska, dawna własność biblioteki klasztoru Kanoników Regularnych Laterańskich na Kazimierzu w Krakowie. Astronomiczne polonikum zawiera także f. 201, nr 36 z drugiej połowy XV w. z *Computus manualis* Jana z Polski, z kalendarzem na rok 1444, zamówionym przez biskupa Hildesheim na Uniwersytecie Lipskim. Prawdziwym cimelium jest rękopis o bardzo bogatej historii własnościowej z lat 1447–1459 (f. 183, nr 1593), dawna własność Macieja z Pawłowa, wikarego w Żninie, a później prepozyta w Zielonej Górze, czyli – uzupełnijmy opis autorów omawianego katalogu – od 1423 r. parafii św. Jadwigi Śląskiej z prawem patronatu kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganii (Sagan)⁷. Rękopis od XIX w. należał do Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (sygn. 13), a następnie pojawił się w dawnej Cesarsko-Publicznej Bibliotece w Petersburgu (sygn. Lat.Q.chart.I), a dopiero potem w RSB w Moskwie. Zawiera zbiór pism pastoralnych, m.in. kolekcję kazań Jakuba z Voragine *Sermones de tempore* oraz *Legenda aurea*, wiele polskich glos oraz interesujący kolofon łacińsko-polski z aluzją do wojny trzynastoletniej (1454–1466), który ze względu na swoją wartość godny jest przytoczenia w całości: „Anno domini M^oCCCC^oXLV^oI scriptum feria secunda alteris in vigilia sancte Marie Magdalene [25 VII 1446] protunc existente domino rege Kazymiro necnon et reverendissimo domino Iohanne Crusczyńský archiepiscopo et primate infra Prussie alteris in Marbork cum milicia regni et aliis stipendiariis. Domine Ihesu Christe, fac faciem bonum, ut cum salute [...] bono, sed pro tempore in Marbork finxerat se ire et in Bidgocze [...] sunt metati expectantes, ut viderunt tacti in obsidione Choŷnycze. Tho tym latha, tani Iesus Cristus. Iesu Criste myli, bandz mnye grzechnemu myloszczywij Maczŷey. Czým geszin [jażem] grzeschný, racz my dacz przebytek w nyebŷe uczŷeschný” (f. 218v). Ten sam rękopis zawiera ponadto modlitwę *Salve Regina* po polsku: „Zsdrawa krolewno, Mathko myloszŷerdza” (f. 262v)⁸ oraz notę o pogromie żydowskim we Wrocławiu z 1453 r. (f. 242v)⁹. Z kolei w rękopisie f. 218, nr 41 z ok. 1600 r. proveniencji środkowoniemieckiej (później w rękach Johanna Karla Roppa z Wrocławia, a następnie własność biblioteki na zamku w śląskim Książu, skąd w 1941 r. dotarł do Moskwy), zawierającym kolekcję listów dyplomatycznych, znajdują się polonika i silesiana: listy rady miejskiej Świdnicy i Jawora do cesarza Maksymiliana II, do panów von Bernstein oraz korespondencja królów polskich Stefana Batorego i Henryka III Walezego, a także uchwała rady wojennej w Warszawie.

Reasumując, wydanie katalogu rękopisów zachodnich znajdujących się w Rosyjskiej Bibliotece Państwowej w Moskwie to kolejny, po wspomnianych wyżej wcześniejszych wydawnictwach rosyjskich i polskich, milowy krok na drodze do wypełnienia wieloletniej luki badawczej i wiedzy o rozproszonym europejskim dziedzictwie piśmienniczym w niedostępnych do niedawna zbiorach rosyjskich. Należy mieć nadzieję, że proces ten będzie kontynuowany – we współpracy z rosyjskimi partnerami.

Krzysztof Bracha
Instytut Historii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
Kielce

⁷ W. Świerk, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganii*, Wrocław 1965, s. 152–153.

⁸ W.A. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. 3, Warszawa 1852, s. 39.

⁹ M. Derwich, *La Silésie, Les Juifs et Jean de Capistrano*, w: *Les chrétiens et les Juifs dans les sociétés de rites grec et latin. Approche comparative. Actes du colloque organisé les 14–15 juin 1999 à la Maison des Sciences de l’Homme (Paris)*, red. M. Dmitriev, D. Tollet, É. Teiro, Paris 2003, s. 59–75; K. Bracha, *Nauczanie kaznodziejkie w Polsce późnego średniowiecza. Sermones dominicales et festuales z tzw. kolekcji Piotra z Miłostawia*, Kielce 2007, s. 290; tenże, *O cudzie hostii i ekscesach antyżydowskich. Wokół egzemplum w kazaniu „De corpore Christi” z tzw. kolekcji Piotra z Miłostawia (XV w.)*, w: *Ecclesia et civitas, Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 483–491; H. Zaremska, *John of Capistrano and the 1453 Trial of Wrocław Jews*, w: *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). The Transfer of Ideas and the Strategy of Communication in the Late Middle Ages Conference Proceedings, Warsaw, 16–17 November 2017*, red. P. Kras, J.D. Mixson (w druku).